

*Урок
з історії України*

у 8 класі

з теми:

*« Правобережна Україна
наприкінці XVII –
на початку XVIII ст.»*

Тема: Правобережна України наприкінці XVII - на початку XVIII ст.

Мета:

навчальна: охарактеризувати політичне становище Правобережної України наприкінці XVII – на початку XVIII ст.; визначити причини, хід та наслідки повстання під керівництвом Семена Палія;

розвиваюча: розвивати в учнів уміння давати характеристику історичному діячеві, пояснювати значення його діяльності, робити певні висновки й узагальнення, вміти виділяти головне та другорядне, встановлювати причинно – наслідкові зв'язки, висловлювати власну точку зору й аргументувати її;

виховна: виховувати в учнів почуття патріотизму, любові до своєї Батьківщини.

Обладнання: атлас з історії України для 8 класу, портрет С.Палія.

Тип уроку: комбінований.

Очікувані результати

Після цього уроку учні зможуть:

- характеризувати політичне становище Правобережної України наприкінці XVII – на початку XVIII ст.;
- пояснювати причини та наслідки повстання 1702 – 1704 рр.;
- показувати на карті місця найважливіших подій на Правобережжі;
- характеризувати історичну постать Семена Палія;
- розвинути вміння давати характеристику історичному діячеві, пояснювати значення його діяльності, робити певні висновки та узагальнення, виділяти головне й другорядне, встановлювати причинно–наслідкові зв'язки, висловлювати власну точку зору й аргументувати її.

Структура уроку

- I. Активізація опорних знань учнів
- II. Мотивація навчальної діяльності учнів.
- III. Сприйняття та усвідомлення навчального матеріалу.
  1. Відродження козацького устрою.
  2. Повстання під проводом Семена Палія 1702-1704 рр.
- IV. Закріплення нового матеріалу.
- V. Підбиття підсумків уроку. Рефлексія.
- VI. Домашнє завдання.

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань учнів

Графічний диктант

Учитель. Позначте правильні твердження знаком «+», а неправильні знаком «-».

1. «Вічний мир» був укладений між Туреччиною і Росією у 1687 році.(-)
2. Лівобережжя, Запоріжжя і Київ з околицями визнавалися за Московією.(+)
3. Більша частина Правобережжя – за Туреччиною.(-)

4. Кримський похід 1687р. завершився провалом і всю провину за це поклали на І.Самойловича, що стало приводом до усунення його з гетьманства.(+)
5. Улітку 1687 р. на річці Коломак за наказом В.Голіцина відбулися вибори нового гетьмана.(+)
6. Восени 1688 року гетьманська булава дісталася генеральному писарю Івану Мазепі.(-)
7. «Коломацькі статті» регламентували українсько– російські відносини.(+)
8. «Коломацькі статті» в основному повторювали Глухівські статті 1669 р., але до них додали ще й нові положення, що значно розширювали російську присутність в Україні.(+)
9. Другий Кримський похід відбувся 1689 року. (+)
- 10.І.Мазепа на першому етапі гетьманування дотримувався політики добрих відносин із Москвою.(+)
- 11.Діяльність, спрямована на покровительство культури, науки та їх представників це - міщанство.(-)

Бесіда за запитаннями

1. Завдяки чому І.Мазепа зумів утриматися при владі в умовах палацових переворотів у Москві?
2. До складу яких держав входили землі Правобережжя наприкінці XVII ст.? Покажіть їх на карті.

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Правобережний гетьман був ліквідований з падінням гетьманата П.Дорошенка в 1676 році. Але козацтво там не зникло. Очолив його подільський полковник Остап Гоголь. Козацькі формування були подібні загонам найманців.

Після поразки Української революції подальшу долю українських земель визначили сусідні держави – Польща, Росія та Туреччина. Згідно з умовами Бахчисарайського договору (1681р.), території між Дністром і Бугом 20 років мусила залишатися нейтральною й незаселеною. Проте Польща і Туреччина вдалися до колонізації цих земель.

IV. Сприйняття та усвідомлення навчального матеріалу.

1. Відродження козацького устрою.

Розповідь учителя.

Ян Собеський видав 1684 р. універсал, що дозволяв козацькі поселення на південь від Росії. Наступним кроком Польщі стала ухвала сейму 1685 р. про поновлення на території колишніх українських полків козацьких прав та вольностей, внаслідок якої відродилися Богуславський, Брацлавський, Корсунський та Білоцерківський полки.

Маючи потребу в сильному козацькому війську для боротьби з турецько–татарською погрозою, польський король Ян III Собеський вирішив узаконити територіальне козацьке військо на землях Правобережної Наддніпрянщини.

Протягом 1684 – 1685 рр. – створені 4 територіальні козацькі полки:

Богуславський полк – очолив полковник Самусь (Самійло Іванович);

Брацлавський полк – полковник Андрій Абазин;

Корсунський полк - полковник Захар Іскра;
Білоцерківський (Фастівський полк) – полковник Семен Палій.
Завдання.

Як ви думаєте, чому польський уряд дозволив відновити козацтво на Правобережній Україні?

(Після відповідей учнів учитель презентує слайд з таблицею «Передумови відродження козацтва на Правобережжі.»)

Передумови відродження козацтва на Правобережжі

1.	Родючість земель правобережжя, сприятливі кліматичні умови.
2.	Потреба Польщі у сильному козацькому війську для захисту Правобережжя від турецько-татарської агресії.
3.	Необхідність тримати в покорі українське населення.

2. Повстання під проводом Семена Палія 1702-1704 рр.

У 1684 році Фастівський полк очолив С.Палій (Гурко) дійсно героїчна, легендарна постать у нашій українській історії.

Заслуховується повідомлення одного з учнів про Семена Палія і починається робота з історичною довідкою *(на слайді)*. У разі необхідності учитель доповнює розповідь учня.

Учитель. Завдяки енергії та організаторському таланту Палія його влада поширилася далеко за межі Фастівського полку. Під козацьким захистом відроджувалися села і містечка, оживало господарство. Про те, що Палій був справжнім героєм, нам нагадують легенди, перекази, пісні такі, як: «А кошовий Семен Палій вже коня сідлає», «Гей ви, славні козаченьки!», «Як зібрались козаченьки з турком воювати» та багато інших. Про звитяжні роки мужньої біографії козака писали: П.Куліш, Д.Яворницький, І.Волошин, П.Мартинович, В.Чередниченко, Ю.Мушкетик тощо.

Історична довідка

**Семен Палій
(1640 – 1710рр.)**

*Справжнє прізвище Гурко. Народився в містечку Борзна на Чернігівщині в міщанській родині.

Віросповідання: православний
Народження: 1640
Борзна
Смерть: похований 18 січня 1710—Межигірський монастир Київ
Батько: Пилип
Дружина: Феодосія
Діти: Матвій, Самійло, Семашко (Пасинок), Марія

Біографія

- Народився у Борзні (тепер Чернігівська область) в міщанській родині. Був козаком Ніжинського полку. Можливо, що навчався у Києво-Могилянській академії. Деякий час проживав у селі Пухівка поблизу міста Остра. Потім служив у війську гетьмана Петра Дорошенка. Після смерті дружини, з кінця 1670-х років перебував на Запорозькій Січі, де отримав прізвисько «Палій».

*Навчався в Києво-Могилянській колегії, в 70-х роках XVIIст. подався на Запоріжжя, де відзначився військовими та організаторськими здібностями.

*Загін козаків, ним очолюваний, брав участь у розгромі турків під Віднем, за ці події отримав прізвисько «віденський богатир».

*У 1685 році разом з А.Абазином і З.Іскрою отримав дозвіл перейти на малозаселену територію Правобережжя.

Військова служба

- Роки служби: 1708 - 1709
- Приналежність: Військо Запорозьке
- Звання: полковник
- Командував: Охоцеконний полк
- Семён Палій (Семен Гурко) (* 1640 — † 18 січня 1710) — військовий діяч, полковник Фастівського полку, один з керівників антипольського повстання на Правобережжі.

*Під його проводом частина Правобережжя фактично звільнилася з – під влади польської шляхти, тут було запроваджено полково – сотенний устрій.

*У 1699 році польський уряд прийняв постанову про ліквідацію козаччини, що призвело до розгортання на Правобережжі національно – визвольного повстання під проводом С.Палія, яке поширилося на значну територію.

*Август II звернувся до Москви з проханням допомогти придушити повстання. З цією метою війська І.Мазепи ступили на Правобережжя, зайняли Київщину і Волинь.

*1704 рік С.Палій був заарештований, засланий до Сибіру.

Захисник України

Хрест на місці битви 1691 р. на Куяльницько-Хаджибейському пересипу

Пам'ять

- Вмер власною смертю 1710 р. та похований з почеснями у Межигірському Спасо-Преображенському монастирі під Києвом 18 січня. До 1797 р. у церкві Сходження Св. Духа Межигірського монастиря знаходився портрет Палія (на сьогодні існує копія невідомого художника першої половини XIX ст.), пернач із срібла, шабля оправлена в срібло, дві срібні чарки, килимок та подароване полковником Євгенієм видана у 1650-х рр. У кінці XVIII ст. частина речей С. Палія на прохання Чорноморського козацького війська була передана на Кубань в Росію. Пернач та чарки протягом XIX – початку XX ст. зберігалися у колекції В. Тарновського, зараз – Чернігівському обласному історичному музеї (одна чарка – Національному музеї історії України). Білоцерківський та Фастівський державні краєзнавчі музеї присвячують полковнику С. Палію окремі експозиції.

Розповідь учителя.

С.Палій звернувся до царя та І.Мазепи з пропозицією приєднати Правобережжя до Гетьманщини. Однак російський уряд відхилив цю пропозицію, оскільки боявся порушувати умови «Вічного миру» 1686 року.

Польська шляхта стурбована зміцненням козацьких порядків на Правобережжі. Періодично виникали сутички козаків Палія з польськими підрозділами. На рубежі XVII– XVIII ст. сутички переросли у справжню війну. Визвольною боротьбою українців до середини 1704 р. керував С.Палій.

Причини боротьби

У 1699р. – польський Сейм прийняв рішення про ліквідацію. Козацького війська на Правобережжі, тому що турки вже не загрожували полякам, і тому козацтво вже стало перешкодою для шляхтичів і польської влади;

- полковникам Палію, Абазину, Іскрі, Барабашу наказано розпустити полки;
- однак Палій та інші полковники не погодилися.

Хід повстання (робота з картою та атласами)

Учитель розповідає і показує на карті.

Літо 1702 р. почалося на Поділлі і Брацлавщині, пізніше приєдналися Київщина і Східна Волинь. (Показати ці території на карті чи слайді). Сучасники називали його « другою Хмельниччиною». Потім вогонь повстання охопив Київщину та Східну Волинь, Білу Церкву. До повстання приєдналися Самусь, А.Абазин, З.Іскра та інші козацькі ватажки. Очолив боротьбу С.Палій. Майже всі правобережні землі опинилися в руках повстанців. Поляки утримували лише Волинь.

Після бою у Фастові козаки прославляли Палія такою піснюю:

Семен Палій у неділю дуже рано

По Фастову гуляє,-

До п'яти тисяч польського війська

Шабелькою рубає;

Порубані кості панські

В ями не ховає –

В рови викидає...

Дійсно у Фастові, як співається в пісні, Палій розбив і вирубав п'ять тисяч польського війська.

У січні 1703 року польський уряд кинув на придушення повстання великі каральні війська. Самусь змушений був відступити з Поділля на Київщину.

Київщина залишилась під контролем Палія і Самуся. Навесні 1704 р. повстання розгорілося з новою силою. Палій та інші керівники повстання вирішили присягнути на вірність російському цареві й українському гетьманові. Росія не наважилася відкрито приєднати Правобережжя, щоб не порушувати «Вічний мир» (Польща була її союзницею у війні проти Швеції).

Російські війська з козаками І.Мазепи виступили в похід у Польщу на допомогу польському королю проти шведів. Зі вступом Мазепи на Правобережжя навесні 1704 р. повстанню було покладено край. Правобережні землі фактично підпорядкувалися українському гетьманові. Були створені нові полки.

Робота з документом.

Документ. Григор'єв – Історія України в народних думках та піснях.

Ой пише, пише та гетьман Мазепа
Та до Палія листи;
«Ой приїдь, приїдь, Палію Семене,
Та на бенкет до мене.
Ой будемо, Палію Семене,
Будемо пити ще й гуляти,
Та москаля воювати!»
«Ой бодай же ти, гетьман Мазепо,
Ой до того ж не діждав,
Щоб я свою православну віру
Та під ноги потоптав.»
Пише, пише та гетьман Мазепа
Та до Семена листи:
«Ой приїдь, приїдь, Палію Семене,
Та на бенкет до мене».
Ой, вже Семен, ой, вже Палієнко
На подвір'я в'їжджає.
А там його вельможний Мазепа
Вином з чадом напуває.
Ой, вже Семене, ой, вже Палієнко
Меду, вина та й напився,
Та своєму вороному коню
Та й на гриву похилився.
Ой як крикнув вельможний Мазепа
Гей на свої сердюки: -
Ой візьміть, візьміть Палія Семена
Та закуйте йому руки!

Завдання.

Прочитайте текст народної пісні.

1. Визначте, про які події йде мова.
2. Як ви розцінюєте вчинок Івана Мазепи? Подумайте, якими мотивами він керувався, беручи участь у придушенні повстання?
3. Запропонуйте свій варіант розв'язання даної ситуації.

Остання завдання виконується за допомогою вправи «два – чотири – разом». Спочатку йде обговорення завдання в парах, потім у малих групах по чотири учні, а далі – у великих групах (їх може бути 2 – 4 залежно від кількості учнів у класі). Далі кожна група презентує свій варіант вирішення даної проблеми. Цілком можливо, що в даному випадку може виникнути дискусія, оскільки групи можуть запропонувати різні варіанти розв'язання ситуації. Після обговорення слід прийняти узгоджуючі рішення.

Висновок. Іван Мазепа взяв участь у придушенні повстання, керуючись загальнодержавними інтересами:

а) він побоювався селянських заворушень на Лівобережжі, що могло призвести до послаблення його влади;

б) дбав про зміцнення гетьманської влади в Україні;

в) намагався об'єднати під своєю булавою землі по обидва береги Дніпра: Лівобережну і Правобережну Україну.

IV. Узагальнення та систематизація знань учнів.

Розгадайте кросворд.

П	а	л	І	й							
			С	а	м	у	с	ь			
	Ф	а	с	Т	і	в					
П	р	а	в	О	б	е	р	е	ж	ж	я
		Г	у	Р	к	о					
				І	с	к	р	а			
				Я	н						

1. Прізвище ватажка народного повстання на Правобережжі 1699 – 1704 рр. (Палій).
2. Полковник Богуславського полку козаків. (Самусь).
3. Одне з визволених міст С. Палієм. (Фастів).
4. Територія України де відбувалося повстання під проводом С.Палія. (Правобережжя).
5. Справжнє прізвище ватажка народного повстання. (Гурко).
6. Полковник Корсунського полку. (З. Іскра.)
7. Польський король. (Ян III).

V. Підбиття підсумків уроку. Рефлексія.

□ Сьогодні у м. Біла Церква існує громадська організація «Білоцерківська січ ім. Семена Палія». Про українського полководця складені народні пісні, перекази та легенди, а також написано ряд художніх та мистецьких творів, зокрема: поема Т. Шевченка «Чернець» 1847 р. (ілюстровано у 1884 р. художником М. Микешиним), поема-балада Л. Боровиковського «Палій» (1840-ві рр.); повісті Ф. Бурлаки «Битва на Кодимі» (1945) та Ю. Мушкетика «Семен Палій» (1954) та ін. Згаданий Т. Шевченком у поезії «Іржавець» (1847), а також «Швачка» (1848): «...Полковника фастовського / Славного Семена». Палій — один із ключових персонажів роману Чорний вершник із тетралогії Тасмний посол Володимира Малика

Рефлексія

1. Вам сподобався урок?
2. Що нового ви дізнались?

VI. Домашнє завдання

1. Опрацювати відповідний матеріал за підручником.
2. Скласти історичний портрет С.Палія.
3. Одному учневі підготувати повідомлення про Полтавську битву.